

ДІЯЛЬНІСТЬ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ НА ШКОДУ ОБ'ЄКТАМ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ЯК ФАКТОР НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ ДЛЯ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

THE ACTIVITIES OF TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIMINAL GROUPS TO THE DETRIMENT OF CRITICAL INFRASTRUCTURE FACILITIES AS A FACTOR OF NEGATIVE IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF THE STATE

Хороновський О.І., к.ю.н.,
здобувач відділу аспірантури і докторантури
Національна академія Служби безпеки України

Статтю присвячено розгляду основних причин та умов, які на сучасному етапі сприяють діяльності транснаціональних організованих злочинних угруповань на шкоду об'єктам критичної інфраструктури. Охарактеризовано основні тенденції розвитку транснаціональної організованої злочинності на шкоду об'єктам критичної інфраструктури як в Україні так і закордоном. Виділено основні фактори негативного впливу на розвиток держави, зумовлені діяльністю транснаціональних організованих злочинних угруповань на шкоду об'єктам критичної інфраструктури, зокрема: використання адміністративних ресурсів для отримання неконкурентних переваг у ході здійснення фінансово-господарської діяльності в секторах критичної інфраструктури; консолідація та зрощування злочинних елементів з державним апаратом з метою забезпечення безперешкодного функціонування протиправних схем в секторах критичної інфраструктури; активне залучення міжнародних злочинних зв'язків до реалізації протиправних схем в секторах критичної інфраструктури; поява нових напрямів злочинної діяльності транснаціонального масштабу в секторах критичної інфраструктури; розвиток «тіньової» економіки в секторах критичної інфраструктури; впровадження різноманітних схем з ухилення від сплати податків, в тому числі використання контрабанди в секторах критичної інфраструктури. Зроблено висновок, що для подолання зазначених негативних факторів необхідно забезпечити: підконтрольність державних чиновників та інститутів громадянському суспільству; відкритість і прозорість прийняття рішень на усіх рівнях державної влади і місцевого самоврядування; свободу слова та неупередженість засобів масової інформації, включаючи контроль за їх реальними власниками; можливість громадського впливу на прийняття найважливіших економічних і політичних рішень; незалежність судової гілки влади; збалансованість усіх гілок влади; чітку взаємодію держав, у першу чергу їх правоохоронних органів на всіх рівнях та спільну участь у заходах боротьби з цими негативними явищами.

Ключові слова: транснаціональна організована злочинність, об'єкти критичної інфраструктури, сектори критичної інфраструктури транснаціональний характер, корупція, тіньова економіка.

The article is devoted to the consideration of the main reasons and conditions that at the present stage contribute to the activities of transnational organized criminal groups to the detriment of critical infrastructure objects. The main trends in the development of transnational organized crime to the detriment of critical infrastructure objects both in Ukraine and abroad are characterized. The main factors of negative impact on the development of the state caused by the activities of transnational organized criminal groups to the detriment of critical infrastructure facilities are highlighted, in particular: use of administrative resources to obtain non-competitive advantages in the course of financial and economic activities in critical infrastructure sectors; consolidation and merging of criminal elements with the state apparatus in order to ensure the unhindered functioning of illegal schemes in critical infrastructure sectors; active involvement of international criminal connections in the implementation of illegal schemes in critical infrastructure sectors; the emergence of new areas of transnational criminal activity in critical infrastructure sectors; the development of the «shadow» economy in critical infrastructure sectors; implementation of various tax evasion schemes, including the use of smuggling in critical infrastructure sectors. It was concluded that in order to overcome the mentioned negative factors, it is necessary to ensure: control of state officials and institutions by civil society; openness and transparency of decision-making at all levels of state power and local self-government; freedom of speech and impartiality of the media, including control over their real owners; the possibility of public influence on the adoption of the most important economic and political decisions; independence of the judicial branch of government; balance of all branches of government; clear interaction of states, first of all their law enforcement agencies at all levels and joint participation in measures to combat these negative phenomena.

Key words: transnational organized crime, objects of critical infrastructure, critical infrastructure sectors, transnational nature, corruption, shadow economy.

В умовах глобалізації транснаціональна організована злочинність є поширеним явищем, яке фактично вкорінилось в усі сфери функціонування держави, в тому числі критичної інфраструктури, завдаючи величезної шкоди її розвитку. Також, слід зазначити, що на сучасному етапі вітчизняна критична інфраструктура перебуває у складних безпекових умовах – воєнні дії на території нашої держави, тимчасова окупація значної частини території України, руйнація великої кількості об'єктів промисловості, активізація розвідувально-підривних, розвідувально-диверсійних, терористичних та інших протиправних спрямувань з боку агресора до об'єктів критичної інфраструктури, погіршення технічного стану об'єктів критичної інфраструктури та несанкціонованого втручання в їх функціонування тощо, що в сукупності створює сприятливі умови для становлення й розвитку діяльності транснаціональних організованих злочинних угруповань на шкоду об'єктам критичної інфраструктури. Тому подолання цього явища перетворюється у надзвичайно складну проблему, яка становить загрозу розвитку держави, стабільності і безпеці

суспільства, сприяє підриву демократичних інститутів і цінностей.

Для України як самостійної, незалежної та молодшої суверенної держави транснаціональна організована злочинність стає все більш проблемним чинником. Існуючі довгий час недосконалі економічні відносини використовуються злочинцями для паразитування на тілі суспільства, забезпечення значних власних матеріальних надходжень за рахунок несплати податків, корупції, шахрайства з фінансовими ресурсами, легалізації грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, заняття забороненими видами господарської діяльності, безпосередніх зазіхань на усі форми власності та вчинення інших злочинів економічної спрямованості [1]. Безумовно, що такі діяння не повинні і не залишаються без належного реагування з боку держави, вони зобов'язують її правоохоронні інстанції вести активну боротьбу з ними.

На теперішній час кримінальне середовище в сфері діяльності об'єктів критичної інфраструктури являє собою не окремі злочинні елементи, а організовані

злочинні угруповання транснаціонального характеру, що дозволяє визнати існування організованої злочинності як вищої стадії організованого криміналітету. Сучасний стан боротьби з транснаціональною організованою злочинністю показав, що вищі ешелони злочинних угруповань, їх лідери для ефективної реалізації прийнятих на себе функцій повинні закріплюватись та обростати корупційними зв'язками з державним апаратом, передусім із правоохоронцями, працівниками різних міністерств і відомств, чиновниками, які здійснюють контролюючі та розподільчі функції.

Саме туди спрямовувались зусилля для того, щоб встановити надійні контакти з функціонерами в бюрократичній ієрархії. З часом на взаємовигідних умовах став складатись альянс галузевих і регіональних функціонерів економічної мафії і корумпованої бюрократії, які спільними зусиллями розпочали формувати структуру і тенденції розвитку тіншової економіки [2].

Розпочалась активна розробка нових схем отримання надприбутків протиправним шляхом. Як результат, сьогодні практика констатує появу нових напрямів злочинної активності: монополізацію найбільш дохідних її видів, територіальну експансію і, перш за все, з виходом за кордон та встановлення міжнародних злочинних зв'язків. Із аналізу практики боротьби з транснаціональною організованою злочинністю видно, що остання ґрунтується виключно на економіці і являє собою соціально-економічний процес отримання надприбутків протиправним шляхом. Головна мета діяльності злочинних формувань та їх лідерів, втягнутих у цей процес, – отримання надприбутків, нажива будь-якою ціною [3]. Необхідно зазначити, що така тенденція є характерною для більшості країн світу.

Так, ФБР, визначаючи ознаки, які є типовими для організованих кримінальних угруповань у США, наголошує на тому, що вони намагаються впливати на уряд, політичні та підприємницькі структури, використовуючи корупцію, хабарництво, а також легальні засоби, а їх головною метою є економічний зиск, який вони отримують не тільки такими протиправними шляхами, як вимагання, наркобізнес, азартні ігри, шахрайство з кредитами, але й через відмивання незаконно отриманих грошей та інвестування у легальне підприємництво [4, с. 68].

Як зазначає М.А. Погорецький, користуючись корупційними зв'язками, сучасна організована злочинність в економічній сфері має транснаціональний характер, злочинні організації створюють транснаціональні компанії, які зайняті злочинним бізнесом у різних галузях економіки. Будучи пов'язаними з незаконними операціями з переміщення через державні кордони матеріальних і нематеріальних засобів, які приносять істотну економічну вигоду, використовуючи сприятливу ринкову кон'юнктуру інших держав, значні розбіжності в системах кримінального правосуддя різних країн, сучасні комунікаційні технології, банківські системи електронних розрахунків, проникають у легальну економіку інших країн за допомогою корупції й насильства, найбільшу зацікавленість у цих організацій викликає паливно-енергетичний комплекс [5, с. 104]. На наш погляд, на сучасному етапі сфери діяльності, до яких транснаціональні організовані злочинні угруповання проявляють інтереси, ґрунтуються виключно на наявних у них галузевих адміністративних, трудових та матеріальних ресурсах. Тому, виокремлювати сферу паливно-енергетичного комплексу як найбільш привабливу для кримінальних елементів є дещо дискусійним.

Можна констатувати, що в умовах сьогодення здійснення протиправної діяльності транснаціонального характеру на шкоду об'єктам критичної інфраструктури практично неможливо без наявності відповідних адміністративних ресурсів. Це проявляється в отриманні консультацій та бездіяльності контролюючих та правоохоронних органів, наявності необґрунтованих преференцій, переваг,

пільг у публічних закупівлях, державному кредитуванні, приватизації, розмитненні товарів тощо. У той же час, має місце тенденція організації незаконних економічних схем з боку чиновників контролюючих органів, до відання яких відносяться сфери діяльності об'єктів критичної інфраструктури, в яких реалізуються ті чи інші протиправні механізми. По суті відбувається консолідація та зрощування злочинних елементів з державним апаратом з метою забезпечення безперешкодного функціонування протиправних схем, що, безумовно, є результатом активної діяльності транснаціональних організованих злочинних угруповань.

Для міжнародної спільноти проблема протидії транснаціональній організованій злочинності на шкоду об'єктам критичної інфраструктури продовжує залишатися однією з найактуальніших. Об'єктивні фактори свідчать про те, що цей вид злочинності створює суттєву небезпеку для життєдіяльності багатьох країн, а масштаби її поширення на сьогодні становлять загрозу для національної безпеки будь-якої країни. Тому на сучасному етапі міжнародного розвитку, коли відбуваються значні зміни у міжнародному політичному та суспільному житті, змінилися погляди і на проблему протидії транснаціональній організованій злочинності на шкоду об'єктам критичної інфраструктури. Нині завдання боротьби з нею розглядаються як загальнодержавні та пріоритетні.

Засади успішної протидії транснаціональній організованій злочинності на шкоду об'єктам критичної інфраструктури вже давно відомі міжнародній спільноті. Це, перш за все, відкритість влади, прозорість та зрозумілість процедур прийняття державних рішень, дієві механізми контролю за діяльністю державних органів з боку громадянського суспільства, свобода слова, свобода та незалежність засобів масової інформації, сучасний та технологічний контроль над бізнесом та дотримання прав людини в усіх аспектах життєдіяльності суспільства [6, с. 12].

Однією з країн, де досліджується на офіційному рівні вплив злочинності на розвиток держави, є США. Так, ФБР США у своїх звітах та аналітичних матеріалах звертало увагу на найбільш поширені напрями злочинності економічного змісту, які негативно впливають на розвиток держави, серед яких:

- 1) корупція у державному секторі;
- 2) корпоративне шахрайство та шахрайство з цінними паперами (включаючи схеми «Понці»);
- 3) шахрайство у системі охорони здоров'я;
- 4) шахрайство у сфері фінансів;
- 5) шахрайство у страховій сфері;
- 6) відмивання грошей;
- 7) шахрайство у масовому маркетингу. При цьому пріоритетним завданням для ФБР залишається попередження корпоративного шахрайства, яке завдає найбільшої шкоди інтересам країни [4, с. 69–70].

Слід зазначити, що більшість із вищевказаних напрямів злочинної діяльності в США також є характерними для України, особливо корупція в державному секторі, відмивання та шахрайство у сфері фінансів. Аналіз ситуації, що склалась в Україні, та прогнозування її розвитку свідчать, що послаблення боротьби з транснаціональною організованою злочинністю в сучасних умовах може призвести до таких негативних наслідків: суттєвого утруднення проведення економічних і соціальних реформ в Україні та їх підриву; підвищення імовірності політичної дестабілізації в Україні; перетворення України на кримінально-кланову або тоталітарну державу; кооперування української організованої злочинності з мафіозними угрупованнями країн близького та далекого зарубіжжя; інвестиційної ізоляції України на міжнародному рівні [3, с. 101]. Саме тому, особливої актуальності набуває питання посилення боротьби з діяльністю транснаціональних організованих злочинних угруповань на шкоду об'єктам критичної інфраструктури.

Сучасні проблеми поширення транснаціональної злочинності в Україні тісно пов'язані з проблемами державної безпеки, водночас, як зазначає М.А. Погорецький, сучасна організована злочинність, набуваючи транснаціонального характеру, являє собою соціальну патологію, яка не лише шкодить національним інтересам окремих держав, а й загрожує міжнародній безпеці. Особливу небезпеку ця форма злочинності становить для країн, що перебувають у процесі економічної і політичної трансформації, зокрема й України [5, с. 105].

Сучасний стан захищеності критичної інфраструктури свідчить, що серед основних небезпек, зумовлених діяльністю транснаціональних організованих злочинних угруповань, є розвиток «тіньового» сектору економіки та впровадження різноманітних схем з ухилення від сплати податків, в результаті чого Державний бюджет України не доотримує значних доходів. Однак, такі негативні тенденції як «тінізація» економіки та ухилення від оподаткування є глобальними та проблемними не тільки для України. Для прикладу, розглянемо особливості розвитку цих негативних явищ та окремі способи їх протидії в ЄС.

Згідно з дослідженнями французького журналу «Le Monde», 66,5% тіньової економіки ЄС становить нелегальна праця людей, які найчастіше працюють у будівництві, сільському господарстві та вдома. Інші 33,5% утворюють доходи, які приховувані від податкових органів, найчастіше у сфері роздрібної торгівлі, прибутки барів, оплата за послуги таксі тощо. Найбільші розміри тіньової економіки у будівництві – 35%, оптовій і роздрібній торгівлі – 25%. Що цікаво, на відміну від України в країнах ЄС у таких секторах, як видобуток корисних копалин, електроенергетика та фінанси, тіньова економіка майже повністю відсутня [7].

У ЄС діє європейська система боротьби з легалізацією доходів злочинного походження. Вона більш ліберальна: банки не обов'язково повідомляють спеціальні органи про всі операції, суми за якими перевищують установлену межу. Вони інформують їх лише про ті операції, які видалися їм підозрілими. У ЄС для подолання тіньових схем виплати заробітної плати також упрощуються на державному рівні заходи щодо зміцнення співпраці держави та підприємств-роботодавців, утворення партнерських, взаємовигідних відносин. В особливо складних випадках, коли виникають проблеми зі сплатою податків, нестачею обігових коштів, державні податкові органи йдуть назустріч підприємствам: надається розстрочка зі сплати податків, зменшується розмір пені (штрафів), яку необхідно виплатити підприємству, крім заборгованості з податків, іноді застосовується реструктуризація заборгованості (якщо підприємство довело, що його труднощі тимчасові та поправні). Зокрема, Франція та Німеччина обмежили можливість проведення експортно-імпорتنних операцій національними суб'єктами господарювання з компаніями в офшорних зонах та оптимізували податкову систему. У Польщі існує заборона господарської діяльності тих фізичних осіб, які раніше вчинили серйозний податковий злочин. Польща застосовує кримінальну відповідальність до порушників авторських прав та ввела майнову відповідальність юридичних осіб за здійснення злочину. Великобританія посилила роль державних спеціальних служб у контролі над поширенням «тіньової» економіки в країні та незалежність судів, віддавши їх під громадський контроль [8].

Крім того, Європарламент ухвалив у Страсбурзі директиву Єврокомісії, згідно з якою зареєстровані в ЄС транснаціональні компанії мають оприлюднювати деталізовані податкові звіти про прибуток та сплачені з нього податки щодо кожної країни Євросоюзу, де вони ведуть свою діяльність. Цю пропозицію, спрямовану на посилення прозорості транснаціональних компаній, було подано ще у квітні 2016 року на хвилі скандалу «Luxleaks». Тепер

Євросоюз взявся за великі транснаціональні компанії, включно з «Google», «Amazon» та «Apple» (більшість яких є американськими), і просуває нове законодавство для протидії ухиленню від сплати податків у країні діяльності. В окремих випадках завдяки таким угодам у Люксембурзі компанії платили 1% податків, як це виявили журналісти у 2014 році. Скандал виник через серію викриттів, які зробили боротьбу з ухиленням від податків пріоритетом роботи ЄС. Єврокомісія запропонувала низку ініціатив та відкрила розслідування щодо окремих транснаціональних компаній, зокрема «Apple», «Starbucks», «Amazon», «McDonald's» та «FIAT». Унаслідок цього «Apple» примусили додатково виплатити 13 млрд євро податків після того, як в Ірландії вона сплатила лише 0,005% від необхідного. Економісти ЄС оцінюють приховування прибутків корпорацій від оподаткування в таких офшорах, як Бермуди та Ірландія, до 40% [9].

Можемо констатувати, що країнами ЄС вживаються активні заходи протидії «тіньовій економіці» та ухиленню від сплати податків. На жаль, в Україні в порівнянні з вищевказаними країнами такі негативні тенденції є більш масштабними та вираженими.

В Україні одним із найбільш поширених інструментів ухилення від сплати податків є контрабанда. Як зазначено в одному з аналітичних досліджень, контрабанда – це фактично звільнення імпортованих товарів від будь-яких податків і зборів на території України. Імпортер, отримавши відшкодування ПДВ в середньому на рівні 20% при вивезенні продукції з країни походження та сплативши близько 5%, в якості трансакційних витрат на нелегальну доставку продукції в Україну, автоматично набуває непомірної конкурентної переваги над вітчизняним виробником [10]. Таким чином, український бізнес, навіть якщо знаходиться в абсолютній тіні, все одно поступається контрабандному імпорту. Що стосується макроекономічного ефекту, то, на наше переконання, реальна проблема контрабанди полягає не у втратах бюджету, а спотворенні внутрішнього ринку та принципів конкуренції від чого страждає, в першу чергу, легальний бізнес та інвестиційний клімат в країні загалом.

На сучасному етапі, в Україні, на жаль, громадянське суспільство перебуває на стадії становлення, відповідно, дії транснаціональних організованих злочинних угруповань на шкоду об'єктам критичної інфраструктури, які виявляються в їх співпраці з політичною елітою, фактично стають неконтрольованими. Щодо цього В.І. Шакун ще наприкінці 1990-х писав, що «влада в Україні користується безсилою ідеологією боротьби зі своїм тіньовим конкурентом. Якщо вона справді хоче перемоги, то повинна зробити для себе кілька висновків. Нелегальна влада в Україні за своїми масштабами і ресурсами перевершує легітимну. Тобто йдеться про тіньову структуру всього суспільства. І цю структуру не можна перемогти силою. Наприклад, для цього неможливо використовувати державний апарат. В умовах тотальної корупції будь-який примус чиновників до каральних заходів або розширення контрольних функцій призводить лише до додаткових стягнень. Політична влада не може примусити боротися з криміналітетом навіть правоохоронну систему» [11, с. 14].

На жаль, влада, як і раніше, не в змозі належним чином контролювати стан транснаціональної злочинності. Ми поділяємо думку В.І. Шакуна в тому, що «злочинний світ – це лише «тінь» легітимної влади. А боротьба з власною «тіню» – справа безнадійна. Оздоровити в першу чергу треба наявну владу і до того ж на всіх рівнях піраміди» [11, с. 15].

У цих умовах важлива особливість діяльності транснаціональних організованих злочинних угруповань на шкоду об'єктам критичної інфраструктури полягає в тому, що вони, з одного боку проникають до сфер, криміналізація яких створює серйозну загрозу для міжнародної стабіль-

ності та безпеки, а з другого – проникають у світові тіньові фінансові процеси. Замість розрізаних дрібних кримінальних угруповань поступово з'являються професійні організовані групи і злочинні співтовариства, що володіють міжрегіональними та міждержавними зв'язками, налагодженими каналами легалізації злочинних доходів, воліють діяти організовано і злагоджено, унаслідок чого зростає шкода, заподіяна їх злочинною діяльністю.

При оцінці масштабів негативного впливу на критичну інфраструктуру з боку транснаціональної організованої злочинності слід мати на увазі її високу латентність, що не дозволяє досить точно оцінити її рівень, структуру і динаміку. Зарубіжні експерти вважають, що латентна частина організованої злочинності в 6–10 разів перевищує зареєстровану правоохоронними органами [12, с. 24].

Існують всі підстави вважати, що транснаціональні організовані злочинні угруповання продовжуватимуть активно укорінюватись в секторах критичної інфраструктури та активно прийматимуть участь в приватизації, публічних закупівлях, управлінні державними корпоративними правами, банкрутстві державних підприємств, адмініструванні ПДВ, інших операціях, які впливають на функціонування об'єктів критичної інфраструктури.

На нашу думку, головною особливістю діяльності транснаціональних організованих злочинних угруповань на шкоду об'єктам критичної інфраструктури є їх активне проникнення в легальну економіку і фінансову систему. Якщо експерти ООН відносять це явище до прогнозних тенденцій транснаціональних злочинних організацій, то для українських кримінальних структур даний напрям став пріоритетним, а за обсягами отриманого прибутку перевершує традиційні сфери діяльності організованої злочинності (наркобізнес, незаконний обіг зброї, проституція тощо). Саме економічні фактори, насамперед, визначають цілі і форми реалізації організованої економічної злочинної діяльності в Україні [13, с. 40].

Підсумовуючи, виділимо основні фактори негативного впливу на розвиток держави, зумовлені діяльністю транснаціональних організованих злочинних угруповань на шкоду об'єктам критичної інфраструктури, зокрема:

- використання адміністративних ресурсів для отримання неконкурентних переваг у ході здійснення фінансово-господарської діяльності в секторах критичної інфраструктури;
- консолідація та зрощування злочинних елементів з державним апаратом з метою забезпечення безперешкодного функціонування протиправних схем в секторах критичної інфраструктури;
- активне залучення міжнародних злочинних зв'язків до реалізації протиправних схем в секторах критичної інфраструктури;
- поява нових напрямів злочинної діяльності транснаціонального масштабу в секторах критичної інфраструктури;
- розвиток «тіньової» економіки в секторах критичної інфраструктури;
- впровадження різноманітних схем з ухилення від сплати податків, в тому числі використання контрабанди в секторах критичної інфраструктури.

Вважаємо, що для подолання вищевказаних негативних факторів необхідно забезпечити: підконтрольність державних чиновників та інститутів громадянському суспільству; відкритість і прозорість прийняття рішень на усіх рівнях державної влади і місцевого самоврядування; свободу слова та неупередженість засобів масової інформації, включаючи контроль за їх реальними власниками; можливість громадського впливу на прийняття найважливіших економічних і політичних рішень; незалежність судової гілки влади; збалансованість усіх гілок влади; чітку взаємодію держав, у першу чергу їх правоохоронних органів на всіх рівнях та спільну участь у заходах боротьби з цими негативними явищами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Орехова Т. В. Транснаціоналізація економічних систем в умовах глобальної інтеграції : дис. ... д-ра екон. Наук : 08.00.02. Донецьк, 2008. 457 с.
2. Базиліук А. В., Коваленко С. О. Тіньова економіка в Україні. Київ : НДЕІ Мінекономіки, 1998. 206 с.
3. Білоус В. Т. Координація боротьби з економічною злочинністю : монографія. Ірпінь : Академія ДПС, 2002. 449 с.
4. Картавцев В., Савченко Д. Організована злочинність у США : за матеріалами досліджень амер. кримінологів. Москва : Рад. право. 1990. № 2. С. 67-71.
5. Погорецький М. А. Організована злочинність в Україні: тенденції розвитку та заходи протидії. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією*. Київ, 2007. № 16. С. 99-111.
6. Жаровська Г. П. Перспективні напрями протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) : наук.-практ. журн.* 2014. Вип. 1 (32). Київ: Міжвідом. наук.-дослід. центр з проблем боротьби з орг. злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України, 2014. С. 11-16.
7. Пічугіна Ю. В., Чорна А. В. Специфіка функціонування тіньової економіки ЄС. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 5. С. 71-74.
8. Ткаченко А. В. Тіньова економіка та її вплив на економічну систему. *Бізнес Інформ*. 2012. № 10. С. 47-51.
9. Євросоюз узявся боротися з ухиленням від сплати податків : веб-сайт. URL: <https://www.mfaua.org/uk/publications/ievrosioiuz-uziavsia-borotysia-z-ukhyleniam-vid-splaty-podatktiv> (дата звернення 20.01.2025).
10. Аналіз обсягів контрабанди в Україні: масштаби, прямі / непрямі втрати бюджету та економіки : веб-сайт. URL: <https://www.ukraine-economic-outlook.com/post> (дата звернення 25.02.2023).
11. Шахун В. І. Влада і злочинність. Київ : Пам'ять століть, 1997. 226 с.
12. Новицький Г. В. Поняття і форми співучасті у злочині за кримінальним правом України : науково-практичний посібник. Київ : Вища школа, 2011. 96 с.
13. Катеринчук І. О. Міжнародне співробітництво в боротьбі із злочинами у сфері зовнішньоекономічної діяльності. *Підприємництво, господарство, право*. 2012. № 12. С. 39-44.